

Makalenin Türü : İnceleme Makalesi
Geliş Tarihi : 15.09.2022
Kabul Tarihi : 03.11.2022

İran Meclis Kütüphanesi 17805 Nolu Türkçe Şiir Mecmuasında Bulunan Deyimler ¹

Phrases in Turkish Poetry Magazine No. 17805 of Iran Assembly Library

Melis Azizi*

Abstract: Journals have a very important place in the history of literature. It bears traces of the period in which they were written and informs us of everything that was common at that time. We reach the accepted poets, poems and rhymes of the period in which they were written, through magazines. The vocabulary used is as important as the elements of social life in the world of poetry. Idioms that reveal the richness of a language are included in these word groups. It allows the poet to maneuver in a restricted area. Idioms are a savior for the poet, who tries to tell a lot with few words without breaking away from the world of poetry. In the study, idioms in a poetry journal written in the 16th century and their use in couplets are included. It is important that the idioms are stereotyped words and that they do not undergo any changes, in terms of witnessing the ways of expression used at that time.

Keywords: Vocabulary, Idioms, Journal, Classical Turkish Poetry.

Özet: Mecmualar edebiyat tarihi açısından çok önemli bir yere sahiptir. Yazıldıkları dönemden izler taşır ve o dönemde yaygın olan her şeyin bize haberini vermektedir. Yazıldıkları dönemdeki kabul görmüş şairlere, şiiirlere, kafiyelele mecmualar aracılığıyla ulaşırız. Şiirin dünyasında yer alan sosyal hayat unsurları kadar kullanılan kelime kadrosu da büyük önem taşır. Bir dilin zenginliğini ortaya koyan deyimler, bu kelime kadroları içinde yer alır. Şaire kısıtlı bir alanda manevra yapmasını sağlar. Şiirin dünyasından kopmadan az sözle çok şey anlatma çabasınada yer alan şair için deyimler kurtarıcı birer unsurdur. Çalışmada, 16. yüzyılda yazılmış bir şiir mecmuasında yer alan deyimler ve beyit içinde kullanımları yer almaktadır. Deyimlerin kalıplaşmış sözler olması ve herhangi bir değişikliğe uğramaması, o dönemde kullanılan ifade yollarına tanıklık etmemiz açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Söz Varlığı, Deyimler, Mecmua, Klasik Türk Şiiri.

¹ Bu makale, Doç. Dr. Ümran Ay Say danışmanlığında, tarafımızca hazırlanan “İran Meclis Kütüphanesi 17805 Nolu Türkçe Şiir Mecmuası (vr. 5b -42b) (İnceleme-metin)” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (4zizimelis@gmail.com) , ORCID ID: 0000-0002-4214-7401.

Giriş

Deyimler, yazılı ve sözlü kültürün oldukça önemli unsurlarıdır. Anlatıma güzellik katan deyimler, anlatılan ifadeyi güçlendirmesi bakımından da önemlidir. Anlatılan durumun çekici kılınması kullanılan deyimlere bağlıdır. Divan şairleri, kullandıkları deyimler ile hem anlatımlarını güçlendirmiş hem de az söz ile çok şey anlatmışlardır. Şiirde kısıtlı bir alan vardır. Bu alan divan şiirinde bir beyitten oluşmaktadır. Marifetli bir şairden beklenen bir beyit içerisinde anlatmak istediği şeyi anlatıp, ifadeyi tamamlamasıdır. Az sözle çok şey anlatmak ve bunu da anlama zarar vermeden yapmak oldukça büyük bir marifet kabul edilir. Deyimler bu anlamda divan şiirine bir ahenk ve renk getirir.

Zengin bir dilin habercisi olan deyimler ile ilgili bu zamana kadar pek çok tanım yapılmıştır. Deyim, iki ya da daha fazla kelimededen meydana gelen, çoğunlukla kendi öz anlamının dışında yeni bir anlam veren ve yazıyı ya da konuşmayı daha da güzelleştiren söz bölümüne denmektedir (Bahadanlı 1971:3). Bir başka tanım ise Ömer Asım Aksoy'a aittir. Aksoy deyimlerin özelliklerini teker teker sıraladıktan, neye deyim denilir, neye deyim denilmez ifade ettikten sonra derli toplu bir tanım yapmaktadır. Bir kavramı, bir durumu, ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümceye deyim denir (Aksoy 1991:52).

İskender Pala (2000:9) ise bu konuyla alakalı iki ya da daha fazla kelimededen meydana gelen ve kelimelerin öz anlamları dışında yeni bir anlam ifade eden söz gruplarına deyim denilir tanımını yapmaktadır.

Deyimin bir başka tanımı ise Yelten tarafından yapılmıştır. Bu tanıma göre deyim: Genellikle iki ya da daha fazla kelime bazen tam veya noksan bir cümle ile meramı anlatmağa yarayan; teşbih, istiare, mecaz, kinaye unsurlarıyla bir şeyi, bir hadiseyi tasvir ve ifade için kullanılan, gerçek anlamları dışında kullanılmak suretiyle yeni bir anlam ifade eden deyimler, aynı zamanda dilin zenginlik ve canlılığını gösterir (Yelten 1985:180).

Söz konusu tanımlardan hareketle deyimlerin sınırı şu şekilde çizilebilir:

- İki ya da daha fazla kelimededen meydana gelebilir.
- Bir durumu daha etkili anlatmak için kullanılır.
- Gerçek anlamının dışında yeni bir anlam kazanır.
- Kalıplaşmış söz gruplarıdır.
- Teşbih, istiare, mecaz ve kinaye unsurlarından yararlanır.
- Deyimler, zengin bir dilin ve anlatımın temel yapı taşıdır.

İnceleyeceğimiz mecmua “Tamamı Türkçe şiirlerden oluşan ve içerdiği şairlere nazaran 16. yüzyılda derlendiği düşünülen bir şiir mecmuasıdır. Harekeli nesihle yazılmış 84 varaktan oluşan eser, baştan ve sondan eksiktir. Mecmuaya şiirleri kaydedilmiş olan 15 ve 16. yüzyıl Anadolu sahasında yaşamış 103 şair tespit edilmekle birlikte, şairi tespit edilmeyen pek çok şiir de vardır.”² Şiir mecmuaları, yazıldıkları dönemin hem edebi zevkini hem de o dönemin söz varlığını yansıtmaları açısından önemlidir. Deyimler, kalıplaşmış ve

²Melis Azizi, "MECMÛ'A (İran Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yı Milli, 17805)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/mecmu-a-iran-kitabhane-i-meclis-i-sura-yi-milli-17805>. [Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2022].

gerçek anlamı dışında yeni bir anlam kazanmış söz varlıkları olarak söz konusu mecmuada çok fazla yer almaktadır.

Şiirin anlam dünyasında, şaire bir manevra alanı sağlayan deyimleri mecmuada tespit ettik. Deyimin ne anlama geldiğini, içinde yer aldığı şiirden hareketle ifade ettik. Söz konusu beyitleri örnek teşkil etmesi açısından altına ekledik. Bunu yaparken deyimleri alfabetik olarak sıraladık. Bu haliyle çalışmayı, ufak bir deyimler sözlüğü şeklinde işlevsel olarak tasarladık.

Deyimler

Ayrılık ateşine yanmak: Çok sevdiği birinden veya bir yerden ayrılan insanların çektiği acıyı ifade etmek için kullanılan bir deyimdir. Ayrılık acısı çeken kişinin içi acır ve bağrında ateşler yanar. Sevgiliden ayrılan âşık her daim sevgilinin ayrılığı ile ateşlerde yanar.

Beyitte şair, gönülden sevgiliyi dilediğini ve ayrılık ateşine yanarak feryat figan ederek geldiğini ifade etmektedir.

Dilden bu dile zikr-i cânân iderek geldüm
Firkat odına yanıp efgân iderek geldüm

Ayağına düşmek: Ayağa düşmek ifadesi, değer, itibar kaybetmek anlamının yanı sıra halden düşmek takatsiz kalmak anlamında da kullanılır.

Beyitte şair, sevgiliye karşı gururunu ayaklar altına alan âşık sevgilinin ayağına kapanarak ona yalvarır. Yalvar yakar önünde iki büklüm olmak anlamında bir deyimdir.

Düşdükçe semti eyle yüri eyle ‘arz-ı hâl
Yalvar yakar düş ayağına virme hiç mecâl

Aklını dağıtmak: Birinin bir şeye olan dikkatini dağıtıp başka yere vermesi anlamında kullanılan ifadedir. Kafası karışık olmak, düşünceyi belli bir konu, sorun üzerinde toplayamamak (Kaya 2011: 70).Aklın dağılması için kuvvetli bir şey olması gerekir. Divan şiirinde aşkın ve sevgilinin varlığı her zaman için âşığın aklını dağıtmasına, aklının başından gitmesine neden olmuştur.

Beyitte şair, sevgilinin varlığına dalarak, kendini orada yok ederek aklını ve fikrini kaybettiğini, dağıttığını ifade etmektedir.

Guyiyâ ‘ummân olup zâtımı hâmûş eyledüm
‘Akl u fikrüm dağıdup kendüm ferâmûş eyledüm

Ağız açmak: Feryat etmek anlamına gelen deyimdir. Bir şeyi çok yüksek sesle dile getirmek anlamında da kullanılır. Konuya başlamak, bir konuyla ilgili konuşmaya başlamak (Ayçiçeği 2018: 167). Şair, goncaların açılıp gül olmasını, ağzını açıp yüksek sesle binlerce aferin diyen bir insana teşbih etmiştir.

Ağız açup goncalar ider hezârân âferin

Bağrı kan olmak: Çok fazla acı çeken, derdi çok olan insanların durumunu ifade etmek için kullanılan deyimdir.

Nafe; Hıta ülkesinde yaşayan bir çeşit ceylanın göbeğindeki urdur. Ceylanlarda bulunan bu urun, ele geçirilebilmesi için misk avcıları, hayvanın çok koşturulmasını sağlayarak bu urun oluşmasına neden olur ve daha sonra da onun bu uru düşürmesini

tertiplerlermiş. Ham madde olarak da kullanılan bu urdan, misk elde edilirmiş (Pala 2008: 286). Divan şiirinde ise âşık kendini durumunu bu benzetmeden yola çıkararak ifade eder.

Kaddümi hatem gibi ham kıldı ol la'l-i nigîn
Nâfe gibi *bağrumı hûn* eyledi bir müşg-i çîn

Bağrı delmek: Bir insanın içine dert olacak, ciğerini parçalayacak şekilde bir olay yaşaması durumunda, kişinin içinde bulunduğu ağır durumu anlatmak için kullanılır. Bağrı delinmek, içine işlemek, çok dertlenmesine yol açmaktır (Aksoy 1988: 611).

Şair beyitte, kendi şiirini övmek için bu deyim kullanır. Şiiri o kadar tesirlidir ki okuyanın bağı delinir, şiirinin içinde yer alan kelimeler dert olur.

Bu beyti okur gördüm *bağrı delüp* neyi
Şavk-ile semâ' itdi oldum niçe mevlâyı

Başı gitmek: İnsanın çok arzu ettiği bir şey konusunda kendisini tam anlamıyla ortaya koymasını ifade eden deyimdir. Ölmek, canını feda etmek.

Cân çıkarsa kûy-ı firkatde gam-ı dil-dârdan
Baş giderse 'ışk içinde cünbüş-i ağyârdan

Başını ortada koymak: İnsanın bir şey için ölümü göze alabileceğini, canından vazgeçebileceğini ifade etmek için kullanılan bir deyimdir. Bir şey uğruna ölümü göze almak; birine bağlanmak, çevresinden ayrılmamak (Ayçiçeği 2018: 171). Divan şiirinde âşık seve seve başını ortaya koyabilir ki zaten bu onun vasıflarındandır. Çekinmeden başını ortaya koyan âşık hürmetten ve itaat etmekten geri kalmamaktadır.

Ey bana seng-i melâmetden iden 'âr diyen
Benem ol *başını ortada koyan* yâr diyen

Başı azade yürüme: Özgürce ve tasasız bir şekilde yaşayan insanlar için kullanılan bir deyimdir. Âşık, sevgiliye rast gelmeden evvel özgür bir şekilde yaşarken, sevgilinin varlığı ile ona kul olmuştur.

Beni kul itdi *yürürken başuma âzâde*
Şimdi bakmaz yüzüme hem-dem olup her yâda

Bel bağlamak: Birine, bir şeye güvenmek, bir işin olacağına inanmak anlamında kullanılan deyimdir. Güvenmek, inanmak, umut bağlamak; karar vermek, azimle çabalamak, kendini vermek; bir tarikata girmek, ikrar vermek (Ayçiçeği 2018: 173).

Şair, sevgilinin kara saçlarına düşkün olduğunu, aşk kuşağına bel bağladığını ve gönül verdiğini ifade ederek sevgiliye tam teslimiyetini dile getirmektedir.

Zülf-i kâfir kişinün sevdâsı kıldı mübtelâ
Bağlayup zünnâr-ı 'ışka *bel* gönül virdüm sana

Boynunu büzmek/ bükme: Kabullenmek, isteyerek veya istemeyerek uymak, katlanmak, muhtaç olmak (Eyüboğlu 1973: 88). Çaresiz bir durumda kalmak ve bir durumu ister istemez kabul etmek anlamlarında kullanılan deyimdir. Şair, sevgilinin yanında adeta eli bağlı bir kul gibi durduğunu, hüznlendiğini ve sevgili ona iltifat etmediği için boynu bükük durduğunu ifade etmektedir.

Dergâhunda durayum bir eli bağlı kul gibi
Hüzn ile düşdüm yere *boynum büzüp* bir yol gibi

Boynun kana düşmek: Bir işin sonucunda oluşacak şeylere katlanmak anlamındadır. Günahı boynuna veya vebalı boynuna deyimleriyle aynı anlamda kullanılır. Şair, sevgiliye “kavuşalım, şayet kavuşmadan ölürsem günahım sanadır” der.

Şerbet-i vaslun-ile eyle benüm dermânım
Düşmesin boynuna hecrünle ölürsem kanım

Bin şekle girmek: Şekilden şekile giren insan veya durumu ifade etmek için kullanılan deyimdir.

Girer bin şekle mahbûb-ı bi-hemtâyı bilmezler
Doğar her yüzden ol mihr-i cihân-ârâyı bilmezler

Canı kurban etmek: Bir amaç uğruna canını düşünmeden feda etmek. Divan şiirinde âşık, sevgili uğruna her daim canını kurban etmeye hazırdır.

Kaşların yâyına bin cân ile kurbânun olam
Bir iki gün bu fani dünyede mihmânun olam

Candan usanmak: Ölümü düşünecek veya göze alacak kadar sıkıntı yaşamak. Yine divan şiirinde sevgili yaptığı bin naz ile ve rakiple yakın olmasıyla âşığı canından usandırır.

N’ola bizâr olur-ısam dil-i nâlânımdan
Cânıma geçdi usandurdu beni cânımdan

Can gözüyle gözlemek: Bakılan şeyi iyice anlamaya çalışarak büyük dikkat ve titizlikle bakmak. Şair, bütün cihan halkına dikkatle bakılırsa hepsinde binbir türlü aşk ve tutku görüleceğini ifade eder.

Cân göziyle gözlesen cümle cihânun halkını
Her birine görünür bin dürlü sevdâ vü hevâ

Canı çıkmak: Çok yorulmak, bitkin düşmek, son nefesini vermek; yaptığı bir işte çok güçlük çekmek (Eyüboğlu 1973: 103). Ölmek anlamında kullanılan bir deyimdir. Karşılaşılan zorluğun ne derecede olduğunu ifade etmek için kullanılır.

Var kûy-ı yâre anda idin meskeni mahal
Cânun çıkınca bekle kapısını gitme gel

Ciğerin kebab olmak: Büyük bir acıya uğramak, bir acıdan içi yanıyor gibi olmak, acı içinde kıvrınmak (Eyüboğlu 1973: 110).

Deyimin kullanım amacı, şarap içerken yanında meze olarak kebab yenilmesinin tercih edilişi gösterilebilir. Sevgili; lal renkli şarap dudaklarını sununca, âşık da bağrının kebabını sunmaktadır (Uyaniker 2006: 144).

Ciğeri âteş-i şavkunla kebâb eyleyelüm
Mey-i la'lünle dil-i mesti harâb eyleyelüm

Cana kâr eylemek: Bir durumun insan üzerinde oluşturduğu olumsuz etkinin artık son seviyede olduğunu göstermek için kullanılan deyimdir. “Canına yetmek” deyimini ile aynı anlamda kullanılır. Divan şiirinde sevgilinin, âşığın başına açtığı dertler ve sıkıntılar âşığı canından bezdirmektedir.

Başuma üşdi benüm zenbûr-ı endûh-ı belâ
N’eyleyem kim cânıma kâr eyledi cevri u cefâ

Dünyayı başma dar etmek: Hayatı çekilmez hâle getirecek kadar eziyet etmek. Bir kimseyi çok sıkıntılı duruma sokmak (Saraçbaşı 2010: 399). Şair burada sevgiliye seslenir. Benden ayrılarak dünyayı başıma dar etme, çekilmez bir hale getirme der.

Yerümi ey yüzi gül firkat-ile hâr itme
Dâr-ı dünyâyı meded başuma gel dâr itme

Dünyadan el çekmek: Bütün dünya işlerinden kendini soyutlamak ve kendi halinde yaşam sürmek.

Bu dünyenün el çek dükeli derd-i serinden
Sultân-ı cihân ol

Def gibi dövünmek: Dövünmek, bir acı ve üzüntü karşısında çaresizce insanın kendisine yaptığı eziyet. Def ise benzetme aracı olarak kullanılmıştır.

Şair burada bir musiki meclisinin tablosunu çizmiştir. Bu meclis gam meclisidir ve aşğın gönlü inleyen bir “ney”dir ve yine aşğın gönlü sürekli dövünen bir def gibidir. Bütün bu benzetmelerin temelinde aşğın ıstırap çekmesi, yardan ayrı kalması vardır.

İlâ ey bezm-i gamda ney gibi nâlân olan gönlüm
Döğünüp def gibi her dem işi efgân olan gönlüm

Dem sürmek: Neşe içinde ve tasasız bir hayat sürmek.

Cem câmnı nûş itdi sürdi niçe dem Rüstem
Bu bezm-i girü Bâki ‘âlem yine bu ‘âlem

Dili varmamak: Kötü bir şey söylemekten çekinmek, söyleyememek, ifade edememek. Şair, sevgilinin kendisine reva gördüğü eziyetlerden şikayetçidir. Bu “eziyetleri söylemeye dilim varmaz” diyerek hem eziyetlerin söylenmeyecek kadar ağır olduğuna hem de gücünün kalmadığına vurgu yapmaktadır.

Dilüm varmaz gücüm yetmez sana ‘arz eyleyem hâlüm
Cefâ vü cevrüne yok tâkatüm ey ruhları alım

Dünyayı tutmak: Bir şeyin her yere yayılması. Çok yayılmak, her yere dağılmak (Ayçiçeği 2018: 177). Şair, güzel sevgiliye seslenerek, feryadının bütün dünyayı kapladığını söyler. Dünyayı tutmak deyiminden kasıt, aşğın çektiği dertlerin çokluğudur.

Ey ruhu bâğ-ı letâfetde gül-i handânım
Tutdı bülbül gibi dünyâ yüzini efgânım

Dilin tutmak: Bir şey hakkında konuşurken gelişigüzel konuşmak yerine ölçüp tartmak gerekirse konuşmamak anlamında kullanılan bir ifadedir. “Dilini tutmak” ve “ağzına mühür vurmak” deyimleri sabrı da ifade eder (Uyaniker 2006: 214).

Dilin tut kimseye düş-nâm kılma
Küpe küp diyecek küp dâhı dir düb

Dest urmak: Elini sürmek anlamına gelen deyim, yakınlık ifade eden durumlar için kullanılır.

Dest urdı meğer bâd-ı sabâ bu gice varup
Zülfine habîbün

Devasız derde uğramak: Olmayacak işlerin içinde bulunmayı ifade eder. Şairin bu ifadeyi kullanmadaki amacı, sevgiliye hiçbir zaman kavuşamayacağını bilmesidir. Ulaşılmaz olan sevgiliye gönlünü düşürmek, devası olmayan bir derde bulaşmaktır.

*Devâsız derde uğradım usandım hasta cânumdan
‘Aceb mi kalmasa hergiz eser nâm u nişânımdan*

El götürmek: Dua etmek için el açmak, el kaldırmak, bir işi yapmaya başlamak. Şair şimşad ağacını, boy ve şekil açısından el açmış birine benzetmektedir. Sevgilinin boyunun güzelliği yanında şimşad ancak o kamete dua eder.

*El götürüben kâmetüne kıldı du’âlar
Şimşâd-ı hırâman*

Eli bağlı olmak: Yapmak istenilen şeyin çaresizlikten dolayı yapılamaması durumu. El bağlamak, saygı için ellerini göbeğinin üstüne kavuşturup durmaktır (Tanyeri 1999: 96). Bir kimseye büyük bir bağlılıkla fedakarlık yapmaya hazır olmak (Batislam 1997: 116).

*Dergâhunda durayum bir eli bađlu kul gibi
Hüzn ile düşdüm yere boynum büzüp bir yol gibi*

El vermek: Zamanı gelmek, yardımcı olmak, izin vermek. El vermek, yardım etmek, fırsat vermektir.

*El viridi çü fırsat sürelüm zevk-ile bâri
Eyyâm-ı bahârı*

Eser yelden sakınmak: Bir şeye karşı aşırı hassas olmak ve onu korumak. Âşığın sevgiliye olan alakasının mübalağalı bir şekilde anlatımı söz konusudur. Âşık, sevdiğini her şeyden sakınır korur bu esen yel de dahildir.

*Her gâh derdüm ana hazer eyle âhdan
Doğrusı sakınırdum eser yelden anı ben*

Eşiğine yüz sürmek: Birinden bir dilekte veya istekte bulunmak için o kişinin önünde hürmetle eğilmek anlamındadır. Birine itaat etmek, onun emri altına girmek, hizmetine girmeye gönüllü olmak. Saygı ve hürmet göstermek (Ayçiçeği 2018: 180).

*İşiğine yüz sürüp benden du’â itdükde ger
Deyr-i mihnetde sorarsa çekdüğüm gamdan haber*

Fırsatı fevt etmemek: Bu deyim toplumumuzda; fırsatı kaçırmamak, elverişli durumdan yararlanmak; yarar sağlayacağı uygun durum ve zamanı değerlendirmek anlamlarında kullanılmaktadır (Uyaniker 2006: 253).

*Karnı tok iken gerek kim çalışa
Acıkacak ana kim ekmek gerek
Kâdir iken fırsatı fevt itmeyüp
Vakti ile dâneyle ekmek gerek*

Göz ucu ile bakmak: Bir şeye onu değersizleştirecek şekilde bakmak şeklinde algılansa da; divan şiirinde yüklendiği anlam daha farklıdır. Göz ucuyla aşığa bakan sevgili, bir an dahi olsa sevgilinin aklında yer etmiştir ve bu âşık için çok değerlidir.

Göz ucu ile bir nazar eyleyse nihâni

Ol şûh-ı cihânum

Gözde uçar olmak: Çok özlemek, “burnunda tütme”. Çok özleneni hasretle anmak, görmeyi dilemek. Beyitte, hasreti çekilen vatan elest bezmidir. Tasavvufla örülü olan bu beyitte, şair yaratıcı ile beraber olunan yerin özlemine çekmektedir. Dünyayı bir çimenliğe, gülistana benzeten şair, dünya renklerinin bir yandan aldatıcı olduğunu da ifade eder. Dünya bu kadar renkli olmasına rağmen, şair için bir zindan olmuştur. Burnunda tüten asıl yer ise elest bezmidir.

*Gözümde uçar oldu hâlet-i zevk u vatan şimdi
Bana zindân olupdur ‘Ulviyâ sahn-ı çemen şimdi*

Gözü ağlayı gitmek: Gözünün arkada kalması, dünyada yapmak istediği işleri tamamlayamadan ölmek. Şair, sevgilinin yüzünü görmeden ölürse, gözünün arkada kalacağını ifade eder.

*Dünyâda eger Fazlî gözi ağlayı gitse
Yüzün hevesinden*

Gökde ararken yerde bulmak: Çok güçlkle elde edebileceğini, bulabileceğini, görebileceğini sandığı bir şeyle ya da bir kimseyle birdenbire karşılaşmak. Ele geçirilmesi, bulunması güç birini, bir şeyi birdenbire bulmak (Ayçiçeği 2018: 181).

*Gökde isterken arayup bu dil-i şeydâsını
Yerde viridi ey Mesihâ dem ana mevlâsını*

Gam yememek: Kaygılanmamak, üzülmemek.

*Kıldı gam haylini şâdi leşkери çün târumâr
Öldüğümde gam yemem şimden gerü gül-‘izâr*

Gönül vermek: Yürekten sevmek, tutulmak, bütün sevgisini vermek, birine sevgiyle bağlanmak.

*Zülf-i kâfir kişinün sevdâsı kıldı mübtelâ
Bağlayup zünnâr-ı ‘ışka bel gönül virdim sana*

Guş etmek: İyi anlamak, dikkatle dinlemek. Can kulağı ile anlayıp dinlemek. Şair, dünya denilen gülistanda bütün işaretlerin iyi yorumlanması gerektiğini ifade etmektedir. Bülbülün sesini dahi iyi dinlemek gerekmektedir. Çünkü dünya üzerindeki her bir nokta hakikatin habercisidir.

*Gûş eyle nedür bülbüle remz ile sehergâh
Bu sahn-ı çemende*

Hayâl olmak: Gerçekleştirilememek, gerçekleşmesi sağlanamamak; geçmişte kalmak, hatıra olmak. Yok hükmünde olmak. Şair sevgilinin beli ile yapılan benzetmeyi yinelemektedir. Kıl kadar ince belli olan sevgilinin beli adeta görünmez. İnce belli sevgilinin aşk derdiyle acı çeken aşık, zayıflar ve görünmez olur. Mübalağa sanatı ile örülü olan beyit, hayal oldum deyişi ile daha güçlü bir anlatıma sahip olmuştur.

Yine bir mû-miyânuñ derd-i ‘ışkıyla hayâl oldum

Hâk ile yeksan olmak: Temelinden yıkıp harap etmek veya olmak; yerle bir etmek. Toprakla bir olmak. Divan şiirinde âşığa kurban olmak ve toprak olmak önemli bir yer tutar.

Âşık ancak sevgilinin yolunda kurban olur. Toprakla bir olan âşık, en büyük emeline kavuşmuş olur.

Düşdüm kalup ayakda *hâk-ile yeksân oldum*
Virdümlü yoluna cânı ‘ışkına kurbân oldum

Heves etmek: Bir şeye karşı istek ve eğilim göstermek anlamında kullanılan deyimdir. Heves kelimesinin daha çok gelip geçici ya da bir anlık istekler için kullanıldığı da bilinmektedir. Heves aslında daha çok cahillik alametidir. Şair bu beyitte, söz ile kimseyi incitmeye yeltenme demektir.

Tâ ki bu devrde sen ehl-i figân olmayasın
Dil-ile kimseyi incitmege sen *itme heves*

İki kat olmak: Yaşlılık, hastalık, saygı gösterme gibi nedenlerle beli bükülmek; iki kat olmak. Çeşitli sıkıntılar sebebiyle beli bükülmek, çok sıkıntılı bir hayat yaşamak; çaresizlik içinde kalmak, güçsüz kalmak, bir işi yapamayacak duruma düşmek (Ayçiçeği 2018: 173). Şair, sabah akşam sevgilinin hasretiyle ah edip inlediğini söyler. Ahının dumanı göklere kadar ulaşmıştır. Acı çeken insanların iki kat olması, belinin bükülmesi, yeni ay yani hilal benzetmesiyle ifade edilmiştir. Hilal de iki kat duran bir insan gibidir.

Dûd-ı âhum çarha hasretle çıkar subh u mesâ’
Mâh-ı nev gibi büküldi kâmetüm *oldı dü-tâ*

Kan ağlamak: Bir zulümden, bir afetten, bir sıkıntıdan, büyük üzüntü duyup çok yakınmak; derin acı ve üzüntü duymak, içi yanmak (Aksoy 1988: 903). Divan şiirinde âşık, sevgilinin hasretiyle çok gözyaşı dökmektedir öyle ki artık gözyaşı kalmadığında kan ağlamaya başlamaktadır.

Kime feryâd ideyin nâle vü efgânımdan
Kime *kan ağlayayın* dide-i giryânımdan

Kanını içmek: Birinin kanını içmek aslında mecaz anlamdadır ve onu öldürmek anlamına gelir. Âşığın kanını içmek ise sevgilinin cefasıyla âşığa yaptığı bir eziyettir. Şair, “halini sakın büyüleyici gözleri olanlara duyurma yoksa şarap yerine kanını içerler, seni öldürürler” demektir.

Zinhâr sakın mey yerine *kanun içerler*
Keyfiyyetüñ ol gözler mestâne duyurma

Kapısını beklemek: Birinin yanından yöresinden bir an olsun ayrılmamak.

Her gice bekle kûyını it âh-ı bi-şomâr
Her gün *kapusını* halka gibi *bekle vâr*

Kana gark etmek: Kanın çok dökülmesi, birini öldürmek anlamında kullanılan deyimdir. Âşığın gözyaşları o kadar çoktur ki artık kana boğulmuştur ve kan ağlamaktadır. Divan şiirinde ve örnek beyitten hareketle kana boğulan şeyin âşığın gözleri olduğunu görmekteyiz.

Mülk-i hüsn içre Yûsuf-ı sâni
Kana gark itme çeşm-i giryânı

Kulağına küpe olmak: Başına gelen veya gelmesi muhtemel bir olaydan ders çıkarıp ona göre davranmak. Deyim günümüzde nasihat etmek, nasihati dikkatle dinlemek

ve tatbik etmek; başa gelen musibetlerden ders almak anlamlarına gelir. Klasik şiirdeki kullanımının ise benzer olmakla birlikte farklı ve kapsamlı taraflarının da olduğu görülmektedir. Deyimin ilk anlamı sözü, emri, nasihati dinlemek ve gereğine göre hareket etmektir (Öztürk 2019: 46).

Dinle bir garra nasihat Zâtî-i bî-çâreden
‘Âkil olan anı cân *gûşına eyler gûş-vâr*

Kasd etmek: Birine kötülük etmek, zarar vermeye niyet etmek, zarar vermek maksadıyla harekete geçmek, kıymak. Sünbül sevgilinin saçlarına, menekşe ise sevgilinin benine (Çelebioğlu 2016: 166) teşbih edilir.

Gîsûlarını sünbülün itmeğe perişan
Kasd itdi benefşe

Mahrum eylemek: Bir şeyden alıkoymak, bir şeye hasret bırakmak.

Mahrûm-ı temâşâ-yı cemâl eyleme bir an
În’âmın kıl ‘âm

Meydana atmak: Belli olmak, belirlemek, anlaşılacak; ortaya çıkmak; ortada kendini göstermek.

Sözinün ardın önün itmedin fikr
Götürüp kendüni *mejdâna atma*

Murad almak: İsteğine, arzusuna, dileğine kavuşma.

Ey gönül çâr-sû-yı dehr içre
‘Acaba var m’ola *murâd almış*

Meyl etmek: Bir yöne doğru yönelmek anlamına gelen ifade deyim olarak bir kimseye ve bir şeye yönelmek, sevgi, ilgi, alaka göstermek, istek ve arzu duymak.

Yine bir şûh-ı cefâ-pîşeye *meyl itdi* hemân

Özünü ayağa salmak: Değerini, itibarını kaybetmek, kendinden ödün vermek.

Çok ‘âli nesebler *özünü saldı ayağa*
Kul oldu sanavber

Sözünü tutmak: Verdiği sözü yerine getirmek.

Umaruz dinlemeye düşmen-i bed-hâh sözin
Ehl-i ‘irfânun işide *tuta* her gâh *sözin*

Saf bağlamak: Saf saf durmak, sıra sıra olmak.

Ger dilersen sana el *saf bağlayup* karşı dura
Yürü bir ‘âli cenâba arka vir mihrâb-vâr

Talan etmek: Yağmalamak, zayi etmek anlamına gelen deyimdir.

Yine bir şuh-ı cefâ-pîşe güzel canânun
Uğrın uğrın bakışı gönlümi *talán itdi*

Toz kondurmamak: Bir şeyi kusursuz göstermek, onda bir kusur olabileceğini kabul etmemek ve laf söyletmemek.

Ey Gubârî bu cihân içre benüm
Kimse eş'âruma *toz konduramaz*

Yıldızı düşmek: Bahtsız, talihsiz; gözden düşmüş (Eyüboğlu 1973: 429).

Eski astronomi telakkisine göre yıldızların insanlar üzerinde tesiri olduğuna inanılırdı. Bu telakki şöyle izah edilebilir: Dokuzuncu gök dönerken diğer felekleri ve dolayısıyla yıldızları da beraberinde döndürmektedir. Yıldızlar bu esnada birbirlerine yaklaşırlar veya uzaklaşırlar. Bazen de bir burçta birleşirler. Eski inanca göre bu durum, insanların kaderine tesir etmektedir. Yine eski inanca göre insan, doğum anında hangi yıldızın tesirinde kalırsa, yıldızın durumuna göre, bahtı açık veya kapalı olur. Eğer uğurlu bir yıldızın tesirinde doğmuşsa o insan için “yıldızı yüksek”, “yıldızı parlak” tabirleri kullanılırken; uğursuz bir yıldızın tesirinde doğanlar için de “yıldızı düşkün” vb. tabiri kullanılmaktadır (Deniz 1992: 109).

Devr idüp senden beni ey meh bu çarh-ı nil-gûn
Âh kim *düşdi sitârem* bahtum oldu ser-nigûn

Yele vermek: Rüzgârda savurmak, boşa harcamak, hebâ etmek. Heder etmek, boşuna harcamak (Ayçiçeği 2018: 198).

Virüp yile evrâkın ider nüshasın ebter
Verd-i ruhı yârûñ

Yakasın yırtmak: Çektiği ıstırap ve çileden dolayı üstünü başını parçalamak, çok sıkıntı içinde olmak (Ayçiçeği 2018: 195). “Kıskançlık ve üzüntüden üstünü başını parçalamak” anlamına gelen “yakasını çâk etmek” ve “yakayı çâk eylemek” şeklindeki deyimdir. Büyük bir üzüntü ve çaresizlik içinde bulunmak anlamına gelmektedir.

Yırtdı yakasın vecde gelüp eyledi nâle
Ol şavk-ıla bülbül

Yerden göğe farkı olmak: Çok fazla, kıyaslanamayacak kadar çok farkı olmak.

‘Âlim ile câhilüñ *farkı* bu yer *gök* gibidür
‘Âşikuñ da ‘âkil ile eyledür farkı *şehâ*

Yolunda pâymâl olmak: Uğruna kendini feda etmek anlamında kullanılan deyimdir.

Niçe yıllar *pâymâl olsam eşiğinde* eğer
Bir kadem hâkimden ol serv-i revân itmez güzer

Yabana atmak: Dikkate almamak, önemsiz görmek, ilgi duymamak. Dinlememek ve göz ardı etmek anlamlarına gelen deyimdir. İtibar etmemek.

Hacâlet hâsıl eylersin sonunda
Nişân gözle okı *yabâna atma*

Yalan etmek: Bir durumun hikaye olması, sözde kalması gibi durumları ifade etmek için kullanılan deyimdir.

Ömrüm oldukça güzel sevmeyeyim didim lîk
N’ideyin bu dil-i şeydâ beni *yalan itdi*

Yoluna nisar eylemek: Aslında saçılan şeyin de çok değerli olması ama uğruna sunulan kişinin daha üstün görülmesi ve bu uğurda ortaya koyulmasını ifade eden deyimdir.

Yoluna nisâr eylemişem ben dil ü cânı
Hiç tutma gümânı

Sonuç

Çalışmada 16. yüzyılda yazılmış bir şiir mecmuası incelenmiştir. Genel olarak mecmualarda dönemin ruhunu yakalamak mümkün olduğundan, işlenen hayaller ve seçilen kelimeler büyük önem arz etmektedir. Çeşitli kaynaklarda deyimle ilgili yapılan açıklamalar çalışmanın başında verilmiştir. Deyimin ne olduğu ile ilgili genel bir çerçeve çizilmiştir. Daha sonra mecmuada yer alan şiirlerin kelime kadrosunda bulunan deyimler ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Deyimlerin yüzyıllarca anlam değişikliğine uğramaması, deyimde yer alan kelimelerin yerinin değiştirilemez oluşu döneme ışık tutması açısından değerlidir. İncelenen deyimlerin anlamı, beyite kattığı anlama sadık kalınarak verilmiştir. Sözlü kültür geleneğinin bir parçası olan deyimlerin şiirde nasıl yer aldığı örneklerle birlikte verilmiştir. Şairlere kısıtlı bir alan sunan beyitlerde, deyimlerin nasıl işlevsel olduğu saptanmıştır. Şairler, deyimler sayesinde az şeyle çok şey anlatmaya imkan bulmuşlardır.

Deyimler, zengin ve kökleşmiş bir dilin tezahürü olarak dilde yer alır. Çalışmadan hareket ile görülmüştür ki deyimler, anlatımı daha etkili kılmaktadır. Deyimler aracılığıyla ifade edilmek istenen düşünce daha güçlü ortaya koyulmaktadır. Hemen hemen her durumu, duyguyu ve olayı ifade edecek bir deyim olması da dilin zenginliğine ve kıvraklığına işarettir. Mecmuada yer alan şairlerin, deyimleri etkili ve yetkin bir şekilde kullanması Türkçe'ye ne kadar hakim oldukları sonucunu da ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Aksoy, Ömer Asım (1988), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Albayrak, Nurettin (2009), *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Ayçiçeği, Bünyamin (2018), “Bağdatlı Rûhî'nin (ö. 1014/1605-1606) Gazellerinde Deyimler”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 38.
- Batıslam, H. Dilek (1997), “Nedim'in Şiirlerindeki Atasözleri ve Deyimler”, *Türkoloji Araştırmaları 1997, Fuat Özdemir Anısına*, İstanbul: Çukurova Üniversitesi Basımevi.
- Çelebioğlu, Ayşe (2016), *Klasik Türk Şiirinde Menekşe*, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, S. 37, Erzurum.
- Deniz, Sebahat (1992), “16. yüzyıl Bazı Divan şairlerinin Türkçe Divanlarında Kozmik Unsurlar (Baki-Fuzuli-Hayali Beg-Nev'i-Yahya Beg)”, M.Ü., Türkiyat Araşt. Enst. (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Eyüboğlu, Kemal (1973), *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler II, Deyimler-(Tâbirler)*, İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık.
- Kaya, Bayram Ali (1998), “Azmî-zâde Hâletî Dîvânı'nda Atasözleri ve Deyimler”, *Bir*, S. 9-10.
- Kaya, Bayram Ali (2011), “Atasözleri ve Deyimlerin Divan Şiirinde Kullanımı ile Divanların Bu Söz Varlıklarımız Bakımından Önemi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 6.
- Kaya, Hasan (2011), “Emrî Divanı'nda Deyimler”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S.6.

Kaya, Hasan (2018), “Divan Şiirinde Kıl Kondurmamak Deyiminin Anlam Çerçevesi”, *Bir Devr-i Kadîm Efendisi Prof. Dr. Tahir Üzgör’e Armağan*, Yayınevi, Ankara.

Kurnaz, Cemal (1983), “Taşlıcalı Yahyâ Beğ Dîvânı’nda Atasözleri ve Deyimler”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş’ın Hâtırasına Armağan, 1979-1983, Yıl: XVII-XXI/1-2.

Uyaniker, Nursel (2006), “Pervane Beg Mecmuasının İlk Yüz Varağında Halk Kültürü ile İlgili Unsurlar” Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi.

Onay, Ahmet Talat (2000), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Öztürk, Erdem Can (2019), Divan Şiirinde Kulakla İlgili Deyimle ve Anlam Çerçevesi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.66, Erzurum.

Pala, İskender (2003), *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: L&M Yayınları.

Parlatır, İsmail (2008), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I*, Ankara: Yargı Yayınları.

Saraçbaşı, M. Ertuğrul (2010), *Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü*, İstanbul:YKY
Tanyeri, M. Ali (1999), *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*, Ankara: Akçağ Yayınları.

[www. tdk.gov.tr/](http://www.tdk.gov.tr/) (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Yelten, Muhammet (1989), “Nev’i-zâde Atâyî’nin Sohbetü’l-Ebkârı ve İçindeki Atasözleri İle Deyimler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1985*.
